

Sokolnicki, Michał

Z dziejów organizacji politycznych w Płocku do roku 1919 r.

Notatki Płockie 48/2-195, 27-31

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Z DZIEJÓW ORGANIZACJI POLITYCZNYCH W PŁOCKU DO 1919 R.

Dotychczas w numerach „Notatek Płockich” omówione zostały dzieje ruchu narodowo-demokratycznego oraz Polskiej Partii Socjalistycznej w Płocku od momentu ich powstania do odzyskania niepodległości i pierwszych wyborów samorządowych. Do pełnego zobrazowania życia politycznego miasta na początku wieku niezbędne jest przedstawienie dziejów pozostałych organizacji politycznych w Płocku. Chodzi tu o Socjaldemokrację Królestwa Polskiego i Litwy, Narodowy Związek Robotniczy i Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich.

Organizacje te mają już swoje monografie, w których przedstawiony został program oraz zasięg ich działalności. Ich powstanie na terenie Płocka miało ścisły związek z aktywizacją polityczną społeczeństwa polskiego w okresie rewolucji 1905 r.¹

Do tej pory istniały w mieście oprócz partii żydowskich jedynie endecja i PPS. Burzliwe wydarzenia rewolucyjne spowodowały powstanie komórki SDKPiL. Już na początku wieku organizacje socjaldemokratyczne istniały wśród robotników rolnych w okolicach Płocka². O działalności socjaldemokratów w samym mieście, po raz pierwszy informował Feliks Dzierżyński w listach z 1905 r.: z marca - „Mamy stosunki w (...) Płocku (...) trzeba od czasu do czasu rozwozić tam bibułę”³, z kwietnia - „Odezwy majowe do małych miast jak: (...) Płock (...) po 100-200 egz.”⁴ i z maja - „31 maja poszło do Płocka „Czerwonego Sztandaru” nr 25 - trzy egzemplarze, „Z Pola Walki” nr 8 - trzy egzemplarze, Dodatku do nr 26 „Czerwonego Sztandaru” - trzy egzemplarze, „Wybuch rewolucji w caracie” - jeden egzemplarz”⁵. Jak widać z liczby przesyłanych egzemplarzy prasy, organizacji w pełnym tego słowa znaczeniu jeszcze nie było. Partia miała prawdopodobnie co najwyżej kilku sympatyków. Powoli jednak rozszerzała działalność. Tak wspominał Bolesław Zdziarski: „Gdy na święta wielkanocne [1906 r.] wróciłem do Płocka, okazało się, że podczas mojej nieobecności działalność SDKPiL zdobyła sobie w kołach mych znajomych duży autorytet. Specjalnie pałali chęcią nawiązania stosunku z partią (...) Józef Pakulski, Ignacy Cygański, krawiec Hirze i jego dwaj synowie. Hirze rozerwał na połowę swą ulotkę firmową, dał mi jedną jej część,

prosząc bym wręczył ją organizacji SDKPiL w Warszawie. Jeśli ktoś się do niego z tym skrawkiem papieru zgłosi, będzie to znak, że jest z partii. (...) Po powrocie do Płocka na wakacje dowiedziałem się, że był z tą ulotką towarzyszyć „Światły” i zawiązał organizację”⁶. Płock nie stanowił samodzielnego okręgu partyjnego i należał do warszawskiej dzielnicy partyjnej Powiśle (Dolna). Dopiero później wydzielono go jako odrębną dzielnicę w podmiejskim okręgu warszawskim⁷.

Po Janie Grzelaku „Światłym” do Płocka przyjeżdżał z centrali „Franciszek”, który zorganizował koło partyjne w żegludze i kierował tam wygranym strajkiem w czerwcu 1906 r.⁸ Latem 1906 r. odbyło się zebranie partyjne, w którym uczestniczyli: J. Grzelak, B. Zdziarski, J. Pakulski, Władysław Figielski, Julian Leszczyński, Finkielsztajn, malarz Krygier, mechanik ze statku Drużyłowski, stolarz Bobiatyński i cztery siostry Szenwiczówny. Nastąpił podział funkcji partyjnych. B. Zdziarski, który został kolporterem prasy, odbierał ją od przystaniowych żeglugi, bowiem do Płocka docierała z Warszawy za jej pośrednictwem⁹.

Z korespondencji do „Czerwonego Sztandaru”, wynika, iż w maju 1906 r. zorganizowane były w Płocku następujące koła: cecerów - 12 osób, piekarzy - 10 osób, żeglugi - 20, Żydów - 20, „wiślaków” (flisaków) - 15, młodzieży - 5, kobiet inteligentek - 5. Organizacja miała stosunki w fabrykach: Sarny i Marguliesa, monopolu, cegielni, cukrowni w Borowiczkach, Małej Wsi, Sannikach, papierni w Soczewce oraz w Gostyninie, Płońsku i Drobinie. Wszędzie prowadzono dyskusje z PPS. W samym mieście było 82 zorganizowanych członków. Zapotrzebowanie dla miasta i okolic na „Czerwony Sztandar” wynosiło 300 egz. Narzekano na brak kogoś z wiedzą teoretyczną, mogącego pokierować organizacją¹⁰. Informowano o zorganizowanych wiecach wśród robotników torfiarni na Radziwiu i pracowników browaru Szyfera¹¹. Członkowie miejscowej SDKPiL zorganizowali nawet wspólną konferencję z PPS w sprawie agitacji w wojsku¹². Do Płocka przyjeżdżał z Warszawy m.in. Szczepan Rybacki „Nadzieja”, który przez kilka miesięcy mieszkał w mieście, ukrywając się u Bobiatyńskiego¹³. Latem 1906 r. zorganizowano oddział socjal-

demokratycznego Związku Zawodowego Robotników Przemysłu Mącznego¹⁴. Jesienią działalność partii osłabła. Przyczyniły się do tego również aresztowania (m. in. Hirzów)¹⁵. Dziełem SDKPiL był strajk flisaków w lipcu 1907 r., którym kierował prawdopodobnie Julian Leszczyński¹⁶. Latem tego roku, w fabryce Sarny istniała komórka SDKPiL, a do Płocka dowożono jej literaturę o czym wspomina W. Jastrzębski¹⁷.

Działalność podupadłej organizacji miało prawdopodobnie ożywić spotkanie miejscowych aktywistów - Żydów z agitatorom z Warszawy Herszem Alpernem. 8 marca 1908 r. policja aresztowała na cmentarzu żydowskim uczestników zebrania m.in. N. Breslera, Abrama Krotoszyńskiego, Mosze Grosberga i innych. W maju 1908 r. zostali wydaleny z granic Królestwa. Odrodzenie działalności SDKPiL w Płocku nastąpiło dopiero 10 lat później¹⁸.

W końcu 1905 lub na początku 1906 r., w mieście powstała organizacja Narodowego Związku Robotniczego. Celem jej powstania było odciągnięcie przynajmniej części mas robotniczych od partii socjalistycznych, dotychczas jedynych pośród tej warstwy. O działalności tej partii w Płocku nie ma niestety żadnych danych ani w dostępnych dzisiaj wydawnictwach, ani w wydawnictwach innych partii. Świadczy to o jej słabości, o tym, że inne partie nie musiały liczyć się z jej istnieniem. Wiadomo jedynie, że Płock był reprezentowany po raz pierwszy na III Zjeździe NZR w czerwcu 1906 r.¹⁹ W marcu tego roku płocka organizacja NZR wydała ulotkę polemizującą z PPS, związaną z wyborami do I Dumy²⁰. Kolejną zachowaną oznaką działalności NZR było wydrukowanie 12 lipca tr. odezwy: „Do właścicieli domów od stróżów” z żądaniami ekonomicznymi tych ostatnich. W razie ich niespełnienia grożono strajkiem. Następnego dnia, jak wynika z raportu żandarmerii, wielu stróżów nie wyszło do pracy²¹.

Jeszcze jedna informacja o NZR w Płocku pochodzi z 1908 r. Nocą 9/10 grudnia aresztowano tu podejrzanego o przynależność do Polskiej Partii Socjalistycznej Frakcji Rewolucyjnej Stefana Lewandowskiego. Dopiero rewizja w jego mieszkaniu wykazała, iż przechowywał on u siebie wydawnictwa Narodowego Związku Robotniczego Frakcji Niepodległościowej (m.in. pisma: „Walka”, „Polak”, „Kiliński”, program NZR)²². W rezultacie prowadzonego śledztwa w 1909 r. aresztowano również Tomasza Bednarskiego, który otrzymywał od Lewandowskiego literaturę partyjną i (wg ustaleń policji) wyrażał chęć wstąpienia do organizacji²³. Trudno powiedzieć, czy rzeczywiście istniała wtedy w Płocku jakaś forma organizacji NZR, czy też Lewan-

dowski lub obaj - będąc np. sympatykami partii - dostawali tylko jej „bibułę”.

I to wszystko, co da się ustalić o działalności tej partii w Płocku. Nie znane są inne nazwiska jej działaczy, nie wiadomo kiedy zakończyła działalność.

8 marca 1907 r., w kościele św. Jana w Płocku odbyło się zebranie założycielskie Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich (SRCh). Głównym organizatorem był ks. Jan Marchewka, który zgromadził grono robotników i rzemieślników. Na pierwsze zebrania przychodziło 100 - 150 osób²⁴. Działalność tej legalnej organizacji polegała głównie na prowadzeniu akcji oświatowych tj. organizowaniu odczytów, dyskusji, itp. SRCh nie zajmowała się w ogóle obroną interesów robotniczych w fabrykach, propagując jedynie zakładanie robotniczych instytucji spółdzielczych. Najbardziej aktywni działacze to: Maksymilian Ungerman, Ignacy Szygendowski czy Edmund Kumosiński²⁵. SRCh zwano popularnie Demokracją Chrześcijańską.

W następnych latach stowarzyszenie notowało osłabienie działalności i spadek liczby członków. „Mazur” ze stycznia 1911 r. zamieścił taką notatkę: „(...) w 1907 r. zorganizowało się Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich, które wprawdzie do dziś istnieje, dzięki chyba tylko nadludzkim wysiłkom kilku zaledwie osób, ależ jakie to jego istnienie? Równać go raczej można do powolnego konania, niż do istnienia”²⁶. Według danych (z pewnością zawyżonych lub obejmujących osoby całkowicie bierne) z centralnego organu stowarzyszenia „Pracownika Polskiego” z I poł. 1912 r. należało do niego w Płocku 120 osób²⁷.

Wybuch wojny spowodował wzrost politycznej aktywności mieszkańców Płocka.

W październiku 1916 r. serią pogadanek i odczytów wznowiło działalność Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich (bezczyenne od chwili wybuchu wojny). Patronat nad nim objął ks. Marian Okólski²⁸. W posiadanym lokalu przy ul. Misjonarskiej prowadzono również teatr amatorski (wg B. Konarskiej-Pabiniak w latach 1917-1918 dano 29 przedstawień) i inne przedsięwzięcia oświatowe²⁹. W 1918 r. patronat nad SRCh przejął ks. Henryk Lipka, a w zarządzie stowarzyszenia znaleźli się Kacper Pełkowski i Wacław Porębski³⁰. Stronnictwo weszło w skład tzw. Komisji Porozumiewawczej ugrupowań demokratycznych, domagającej się od października 1918 r. rozszerzenia składu Rady Miejskiej przez dopuszczenie członków organizacji politycznych nie reprezentowanych w radzie³¹. Po powstaniu Rządu Ludowego Jędrzeja Moraczewskiego płockie SRCh protestowało przeciwko

projektowi świeckości szkół („W katolickiej Polsce musi być szkoła polska i katolicka”)³².

Na początku 1918 r. zawiązała się w Płocku komórka SDKPiL. Zdecydowaną większość jej członków stanowili Żydzi, głównie młodzież: z żydowskiego gimnazjum i rzemieślnicza. „Istniało kilka kół obsługiwanych przez prelegentów”. Jej działaczami byli m.in. Hersz Kruk, Natan Bresler, Emil Garbarniak-Zabuski, Ariasz Goldkind-Złotnicki. Prowadzono jedynie pracę wykładową. „Ograniczona była dość luźna” – pisze K. Mariański, co oznacza, że jej działalność była znikoma³³.

Latem 1918 r. grono osób spośród radykalnej inteligencji i rzemieślników powołało w Płocku organizację Narodowego Związku Robotniczego. Wśród jego działaczy prym wiedli: Kazimierz Mayzner, Bolesław Skupiński i Franciszek Szczepański. NZR założył tanią piekarnię na wzór PPS-owski³⁴. Już w poprzednim roku opanowane przez tę partię Polskie Związki Zawodowe usiłowały zorganizować w Płocku swój oddział wśród robotników ziemnych³⁵.

NZR wzmógł działalność w końcu 1918 r. Poprzez Dom Ludowy prowadził działalność kulturalno - oświatową, organizował również wiece. Na jednym z nich opanowana przez PPS publiczność odśpiewała „Czerwony Sztandar”³⁶. W tym czasie powstał również, związany z NZR, Polski Związek Zawodowy Drukarzy, Introligatorów i pokrewnych zawodów, a w styczniu następnego roku oddział Polskiego Związku Zawodowego Murarzy (w zarządzie m.in. Stanisław Grubowski)³⁷.

Aktywność SDKPiL wzrosła po przejęciu władzy z rąk Niemców w listopadzie 1918 r. Utraciwszy możliwość wpływu na działalność Rady Robotniczej opanowanej przez PPS Frakcję Rewolucyjną SDKPiL próbuje akcji propagandowych w trakcie urządzanych wówczas często wieców robotniczych. 1 grudnia na jednym z takich wieców E. Garbarniak-Zabuski zaatakował hasło wyborów do Sejmu i wzywał do zaprowadzenia dyktatury proletariatu³⁸. Nie był to jego pierwszy występ w roli mówcy wiecowego, publiczność znała jego poglądy i przyjęła go bardzo niechętnie. Ponownie „ogólnie niecierpiący Zabuski”³⁹ przemawiał w dniu 6 grudnia. Był on najlepszym mówcą miejscowej SDKPiL, praktycznie jedynym znanym szerzej działaczem tej partii w Płocku, wspomina o nim w swoim dzienniku Macieszyna oraz ówczesna prasa.

W grudniu 1918 r. nastąpiło zjednoczenie PPS - Lewicy i SDKPiL. Płocka konferencja partyjna wybrała na delegatów na ostatni zjazd SDKPiL i zjazd połączeniowy Mojżesza Beckera-Kowalskiego i Ariasza Goldkinda-Złotnickiego z poleceniem głosowania za zjednoczeniem⁴⁰.

Wkrótce po zjeździe odbyła się w mieście konferencja połączeniowa. Do pierwszego komitetu płockiego powstałej niedawno Komunistycznej Partii Robotniczej Polski weszli m.in. E. Garbarniak-Zabuski i A. Goldkind-Złotnicki⁴¹.

U końca 1918 r. rozpoczął się w mieście akcja przedwyborcza związana z zapowiadzanymi na styczeń następnego roku wyborami do Sejmu Ustawodawczego. Samodzielne listy wyborcze wystawili socjaliści i Żydzi. Przedstawiciele pozostałych kierunków politycznych usiłowali dość do porozumienia w sprawie wspólnej listy i nierozbijania głosów. Na przedwyborczym zebraniu przedstawiciele radykalnej inteligencji: Tadeusz Czapczyński, Mayzner, Skupiński (wszyscy działacze NZR) usiłowali jako głównego kandydata przeprowadzić Wacława Wojtulanisa⁴². Przedstawiali go zebrany jako kandydata niezależnego od duchowieństwa, co -nawiasem mówiąc - w tym akurat środowisku nie stanowiło specjalnego atutu, jednak charakteryzuje w pewien sposób poglądy samych enqueteurów. W głosowni przeszedł jednak kandydat chadecji, warszawianin - Ludomir Czerniewski. Wobec tego NZR, chcąc zmanifestować swą niezależność od środowisk chrześcijańsko-narodowych (endeckich) wszedł w koalicję z Polskim Zjednoczeniem Ludowym (prawicową partią chłopską), zyskując epitet „rozbijcza jedności narodowej”⁴³.

Tego, że była to jedynie manifestacja, manewr taktyczny dowodzi fakt, że wspólna lista NZR i PZL (list nr 5) zawierała wkrótce tzw. związek wyborczy z listami endeckimi. Działacze NZR zdawali sobie sprawę, że w pojedynkę (nawet z PZL) nie mają szans na wyborczy sukces.

W rezultacie uzyskując jako lista 19787 głosów w okręgu (tj. 22%), w tym tylko 1326 głosów (12,8 %) w samym mieście Płocku, zdobyła dwa (z sześciu) mandaty poselskie, w tym jeden dla W. Wojtulanisa⁴⁴. Był to niebawmy sukces. Tu, gdzie NZR miał zawsze nikłe wpływy, zdobył mandat poselski. Trzeba jednak zaraz dodać, iż zawdzięczał go koalicji z PZL (głosy wsi) i konstrukcji ordynacji wyborczej, promującej łączenie list.

Wkrótce jednak W. Wojtulanis zmarł i jego miejsce w Sejmie przejął członek PZL⁴⁵.

Niedługo po wyborach parlamentarnych, latem 1919 r. odbyły się wybory samorządowe.

NZR jako organizacja nie brał w nich udziału. Jego członkowie byli współzałożycielami Polskiego Demokratycznego Komitetu Wyborczego starającego się o głosy części sfer inteligenckich i rzemieślniczych oraz komitetu urzędniczego. Podjęły one rokowania z utworzonym przez środowiska endeckie Chrześcijańsko-Narodowym Komitetem

Wyborczym, w skład którego weszło m.in. SRCh. Komitety demokratyczny i chrześcijańsko narodowy porozumiały się tworząc Polski Zjednoczony Komitet Wyborczy. Jedynie K. Mayzner z przyczyn ambicjonalnych wystartował na czele odrębnej listy Komitetu Wyborczego Pracowników Urzędów Państwowych, Instytucji Społecznych i Biur Prywatnych)⁴⁶.

W rezultacie wyborów zdecydowane zwycięstwo odniosła lewica. W składzie Rady Miejskiej znalazło się ostatecznie trzech przedstawicieli NZR (kandydujących z dwóch list): Ludwik Gałkowski, F. Szczepański i K. Mayzner oraz jeden SRCh - K. Pełkowski. Wybrani ze wspólnej z endekami listy enzeterowcy już wkrótce opuścili swych niedawnych towarzyszy tworząc - wspólnie z PPS - koalicję sprawującą rządy w mieście przez najbliższe prawie pięć lat.

Dzieje trzech opisanych wyżej organizacji uzupełniają obraz życia politycznego Płocka przed 1919 r. SDKPiL, NZR i SRCh stnowiły margines miejscowej sceny politycznej, na której walka o wpływy toczyła się między PPS a endecją. Spośród tych trzech partii najmniej wiadomo o działalności NZR w okresie rewolucji 1905-1907 r. Czy całkowicie był tworem endecji czy też wybijał się na samodzielność jak to miało miejsce w niektórych ośrodkach robotniczych? „Nowy” NZR, powstały w 1918 r. to już całkowicie inna organizacja, powstała jako inicjatywa radykalnej inteligencji chcącej odegrać samodzielną rolę polityczną. SRCh w Płocku nie było właściwie partią polityczną w ścisłym tego słowa znaczeniu, raczej właśnie - zgodnie z nazwą - stowarzyszeniem. Nie prowadziło żadnej działalności politycznej. Warto jednak o nim wspomnieć choćby jako o próbie zaistnienia na tym terenie placówki chadecji. Płocka chadecja nie odegrała jednak (w przeciwieństwie do innych rejonów kraju) żadnej samodzielnej roli, znajdując się całkowicie pod politycznym wpływem obozu narodowo-demokratycznego. Wreszcie SDKPiL, w okresie rewolucji dużo słabsza od PPS, choć mająca pewne wpływy wśród robotników została dość szybko rozbita aresztowaniami. Ponownie rozpoczęła

działalność w 1918 r. sięgając jednak tylko wpływami w części środowiska żydowskiego.

Taki, dwubiegunowy układ sił politycznych (lewica - prawica, PPS - endecja) utrzymywać się będzie jeszcze przez kilka najbliższych lat, do momentu gdy trzecią, równorzędną siłą polityczną w Płocku stanie się środowisko tzw. sanacji. Natomiast odpowiedniki partii politycznych omówionych w niniejszym artykule w dalszym ciągu nie odegrają znaczącej roli w Płocku.

Uzupełnienie⁴⁷

Tymczasem radykalizowała się działalność PPS Lewicy. 5 grudnia na posiedzeniu RM F. Piltz złożył oświadczenie o wystąpieniu z Rady członków PPS Lewicy⁴⁸ motywując ten krok stwierdzeniem, że „Rady Miejskie są narzędziem panowania klas posiadających, a (...) klasa robotnicza musi starać się o bezpośrednie ujęcie władzy w swe ręce (...)”. Stanowisko takie było konsekwencją uchwały Centralnego Komitetu Robotniczego PPS Lewicy, zalecającej członkom partii występowanie z rad miejskich⁴⁹. Realizację swych celów widziała PPS Lewica w działalności Rady Robotniczej i jej radykalizacji. Wyrazem przyjętego przez kierownictwo partii kursu na zbliżenie z SDKPiL były - wspomniane już - wspólne wystąpienia na wiecach politycznych. 16 grudnia 1918 r. odbył się zjazd połączeniowy PPS Lewicy i SDKPiL, na którym powstała Komunistyczna Partia Robotnicza Polski. Wkrótce potem wybrano płocki komitet partii, w skład którego wszedł m.in. F. Piltz. Warto przy tej okazji zauważyć, że do nowej partii nie wstąpił czołowy aktywista PPS Lewicy Marian Pakulski. Wbrew stanowisku partii, która ostro zaatakowała rząd ludowy Moraczewskiego, Pakulski przeciwstawił się tej taktyce argumentując, że w warunkach zagrożenia ze strony endecji rząd ten należy popierać. Ta rozumna postawa nie znalazła zrozumienia wśród innych członków partii, naiwnie wierzących w bliski już wybuch rewolucji i zastąpienie obecnych rządów dyktaturą proletariatu. Zresztą już wkrótce, po upadku rządu ludowego sprawa stała się nieaktualna i Pakulski został członkiem KPRP⁵⁰.

PRZYPISY

¹ B. Radlak, *Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy w latach 1893–1904*, Warszawa 1979; A. Kochański, *SDKPiL w latach 1907–1910*, Warszawa 1971; B. Radlak, *SDKPiL w latach 1914–1917*, Warszawa 1967; T. Monasterska, *Narodowy Związek Robotniczy 1905–1920*, Warszawa 1973; ks. A. Wójcicki, *Chrześcijański ruch robotniczy w Polsce. Monografia społeczna*, Poznań 1921.

² B. Radlak, *SDKPiL w latach 1893–1904*, s. 224, 228.

³ Listy Feliksa Dzierżyńskiego za rok 1905, *Z Pola Walki*, Moskwa 1931, nr 11-12, s. 139.

⁴ Tamże s. 144.

⁵ Tamże s. 161.

⁶ B. Zdziarski, *Wspomnienia, Warmia i Mazury*, 1958, nr 7, s. 3-4.

⁷ K. Mariański, *Lata 1905–1907 w Płocku*, [w:] *Rewo-*

- lucja 1905–1907 na Mazowszu i Podlasiu, Warszawa 1968; Tamże, J. Sobczak, *Walki rewolucyjne w latach 1905–1907 na Mazowszu*, s. 51–52.
- 8 B. Zdziarski, *op. cit.*, s. 4.
- 9 jw.
- 10 „Czerwony Sztandar” nr 81, 23 VI 1906.
- 11 „Czerwony Sztandar” nr 78, 12 VI 1906.
- 12 B. Zdziarski, *op. cit.*, s. 4.
- 13 jw.
- 14 A. Kochański, I. Orzechowski, *Zarys dziejów ruchu zawodowego w Królestwie Polskim 1905–1918*, Warszawa 1964, s. 90; J. Sobczak, *op. cit.* s. 54.
- 15 „Czerwony Sztandar” nr 106, 12 IX 1906; „Płocczanin” nr 6, 10 XI 1906.
- 16 „Płocczanin” nr 28, 13 VII 1907; K. Mariański, *op. cit.*, s. 171.
- 17 W. Jastrzębski, *Wspomnienia 1895–1919*, Warszawa 1966, s. 184.
- 18 Archiwum Państwowe w Płocku (APP): Płocki Gubernialny Zarząd Żandarmerii (PiGZZ), t. 209, k. 94.
- 19 S. Kozicki, *Historia Ligi Narodowej*, Londyn 1964, s. 273; T. Monasterska, *op. cit.*, s. 40; *Historia Polski*, t. III, cz. 2, Warszawa 1972, s. 433.
- 20 APP: *Płocki i Sierpecki Powiatowy Zarząd Żandarmerii (PiSPZZ)*, t. 96, k. 24.
- 21 APP: PiSPZZ, t. 111, k. 20–22.
- 22 APP: PiSPZZ, t. 156, k. 5, 7; PiGZZ, t. 190, k. 13–14.
- 23 APP: PiGZZ, t. 190, k. 18–19, 24.
- 24 „Mazur” nr 11, 14 III 1907; „Płocczanin” nr 11, 16 III 1907.
- 25 „Mazur” nr 13, 27 III 1907; „Kurier Płocki” nr 77, 4 IV 1922; „Głos Płocki” nr 17, 26 II 1913.
- 26 „Mazur” nr 4, 26 I 1911.
- 27 „Pracownik Polski” nr 23, 5 VI 1912.
- 28 „Kurier Płocki” nr 225, 4 X 1916.
- 29 B. Konarska-Pabiniak, *Płocka Melpomena. Teatr zawodowy i amatorski 1808–1975*, Płock 1998, s. 176; M. Macieszyna, *Pamiętnik Płocczanki*, Płock 1996, s. 351.
- 30 M. Macieszyna, *op. cit.*, s. 420, 423; APP: Akta Miasta Płocka (AMPI), t. 21685, Pismo Komisji Porozumiewawczej ugrupowań demokratycznych do Rady Miejskiej w Płocku z dnia 20 października 1918 r.
- 31 jw.
- 32 „Kurier Płocki” nr 280, 8 XII 1918.
- 33 K. Mariański, *Działalność KPRP w okręgu płockim w latach 1918–1920*, [w:] *Z walk KPP w Płocku*, Płock 1960, s. 20–21.
- 34 APP: AMPI, t. 21685, Pismo Magistratu miasta Płocka do Ministerstwa Zdrowia Publicznego, Opieki Społecznej i Ochrony Pracy w Warszawie z dnia 22 sierpnia 1918 r.; T. Monasterska, *op. cit.*, s. 235; M. Macieszyna, *op. cit.*, s. 359, 409.
- 35 „Wiadomości Robotnicze” nr 14, IX 1917.
- 36 Powstanie Domu Ludowego, placówki kulturalno-oświatowej zapowiadały już w 1917 r. „Wiadomości Robotnicze” (nr 14, IX 1917) w korespondencji z Płocka; o otwarciu Domu Ludowego - M. Macieszyna, *op. cit.*, s. 351; o wiecach: „Kurier Płocki” nr 286, 16 XII 1918; nr 293, 24 XII 1918.
- 37 „Kurier Płocki” nr 295, 28 XII 1918, nr 11, 15 I 1919.
- 38 „Kurier Płocki” nr 277, 5 XII 1918; M. Macieszyna, *op. cit.*, s. 395.
- 39 M. Macieszyna, *op. cit.*, s. 398.
- 40 K. Mariański, *op. cit.*, s. 28.
- 41 Tamże s. 32.
- 42 Od 1903 r. członek Ligi Narodowej, organizator i instruktor kółek rolniczych pod auspicjami Towarzystwa Rolniczego. Mimo, iż dawniej endek, jak pisze M. Macieszyna: „w ostatnich czasach poszedł mocno na lewo, wskutek czego stracił na znaczeniu wśród ziemian”, M. Macieszyna, *op. cit.*, s. 409, 508; T. Monasterska, *op. cit.*, s. 291.
- 43 M. Macieszyna, *op. cit.*, s. 409, 425.
- 44 T. Rzepecki, *Sejm Rzeczypospolitej Polski 1919 roku*, Poznań 1920, s. 108.
- 45 Tamże s. 109; M. Macieszyna, *op. cit.*, s. 507–508.
- 46 Na temat przebiegu akcji wyborczej i wyborów do RM dobry artykuł F. Dorobka, *Pierwsze w Niepodległej Polsce wybory samorządowe do Rady Miejskiej w Płocku*, [w:] *60 lat Niepodległej Polski*, Płock 1980.
- 47 Tekst ten stanowi integralną część artykułu pt. *Początki i rozwój działalności płockiej organizacji PPS do 1919 r.* (cz. II) opublikowanego w „Notatkach Płockich”, 2000, nr 2. Z wyłącznej winy autora akapit ten się tam nie znalazł. Następuje on po zdaniu: „Z ramienia CKW odpowiadał za płocki okręg partyjny Mieczysław Niedziałkowski” (s. 25, kolumna lewa, wers 11).
- 48 „Kurier Płocki” nr 280, 8 XIII 1918.
- 49 I. Łopatyński, *Płocka Rada Delegatów Robotniczych 1918–1919*, Płock 1970, s. 36 – 37.
- 50 K. Mariański, *Działalność KPRP w okręgu płockim w latach 1918–1920*, [w:] *Z walk KPP w Płocku*, Płock 1960, s. 28–30.